

RESEARCH OUTPUTS / RÉSULTATS DE RECHERCHE

België en Nederland op gescheiden wegen? geschiedschrijving van vrouwelijke congregaties 1990-2000

Wynants, Paul

Published in:
Trajecta

Publication date:
2002

[Link to publication](#)

Citation for pulished version (HARVARD):

Wynants, P 2002, 'België en Nederland op gescheiden wegen? geschiedschrijving van vrouwelijke congregaties 1990-2000', *Trajecta*, vol. 11, no. 1, pp. 65-75.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

PAUL WYNANTS

België en Nederland op gescheiden wegen?

Geschiedschrijving van vrouwelijke congregaties 1990-2000 *

In de elf laatste jaren van de twintigste eeuw is het aantal publicaties gewijd aan de geschiedenis van de vrouwelijke religieuze congregaties, zowel in België als in Nederland, merklijk toegenomen.¹ In die massa boeken en artikels noteert de aandachtige lezer een aantal convergenties tussen de twee landen. Hij neemt echter, in de benadering, eveneens verschillen waar, die pleiten voor een intensievere dialoog tussen Belgische en Nederlandse vorsers. Dit vormt de doelstelling van onze bijdrage, die zich concentreert op de wetenschappelijke productie van de nieuwste tijden en het *Ancien Régime* buiten beschouwing laat. De missieproblematiek, die op zichzelf een bijzonder onderzoek zou vereisen, komt er niet in aan bod. Wat de literatuur betreft, wordt zeker niet naar volledigheid gestreefd: studies worden aangehaald omdat ze bijzonder belangrijk zijn of soms om gewoon tot voorbeeld te dienen.²

I. CONVERGENTIES

Een opmerkelijk groot percentage van de wetenschappelijke productie, die hier in aanmerking komt, is het werk van buitenstaanders, met name leken en bijgevolg geen – vrouwelijke noch mannelijke – religieuzen.³ De belangrijkste werken zijn door beroepshistorici en -historicae verwezenlijkt. Een meerderheid van de auteurs is aan katholieke universitaire instellingen (Nijmegen, Leuven, Louvain-la-Neuve...) of eraan verwante centra (KDC, KADOC, TBI) verbonden. Anderen zijn werkzaam op andere universiteiten, zoals Gent, of bij gespecialiseerde onderzoeksinstituten, zoals onder meer de Stichting Echo te Arnhem met als doel "het historisch onderzoek naar religie en sekse".⁴

Degelijke studies ondernomen door lokale of regionale vorsers, die zich meestal op een welbepaalde instelling of op een kleine congregatie

Paul Wynants is gewoon hoogleraar aan de Facultés Universitaires Notre-Dame de la Paix in Namen.

Bulletin de l'Institut historique belge de Rome.

² Voor Nederland beschikken we over een retrospectieve bibliografie: Van Vugt en Voorvelt, *Kloosters op schrift*.

³ Er bestaan nochtans uitzonderingen, m.n. (Zuster) Wauthier, 'Les Sœurs de la Doctrine Chrétienne en Belgique', dl. 2, p. 7-213, of Alkemade, *Waarheen leidt de weg*.

⁴ Andere uitzondering: Cocriamont, 'Soigner les corps et les âmes', p. 19-38. Dit artikel komt uit een licentiaatsverhandeling van de Université libre de Bruxelles (ULB), een vrijdenkende instelling.

* Met dank voor de vertaling aan M. Paret, maître de conférence, FUNDP, Namen.

¹ Van Vugt, 'De geschiedenis

van zusters, paters en broeders', p. 125-163; Wynants, 'Les religieuses de vie active en Belgique et aux Pays-Bas, 19e-20e siècles', p. 238-

256. Zie ook de bijdragen van De Valk, Roes en Wynants op het workshop van het Europees netwerk RELINS, te verschijnen in

toespitsen, mogen echter niet verwaarloosd worden.⁵ De groep kerkelijke archivarissen wordt sinds 1981 door het KADOC begeleid en het Dienstencentrum Kloosterarchieven Nederland (KAN) werd in Nederland door het KDC op touw gezet in 1990: deze initiatieven zijn tekenend voor de voortrekkersrol die door beide documentatie- en onderzoekcentra is gespeeld.

De toename van de publicaties op het einde van twintigste eeuw kan hoofdzakelijk door twee redenen verklaard worden. De eerste is een jubileum van een klooster of een instituut wanneer het aantal leden van de congregaties veroudert of vermindert. Die gelegenheidswerken hebben zelden te lijden onder de tekorten die gedenkboeken vroeger wel eens kenmerkten: een gebrekkige heuristiek, een onkritische benadering, wat soms naar een hagiografische aanpak leidde, een grove onkunde wat betreft de achtergrond, waarin het kloosterleven en het apostolaat van de congregatie zich ontwikkelden. Toch zijn deze jubileumstudies niet helemaal bevredigend: vele richten zich te eng op de interne geschiedenis van de congregaties en beperken zich soms enkel tot de institutionele aspecten.

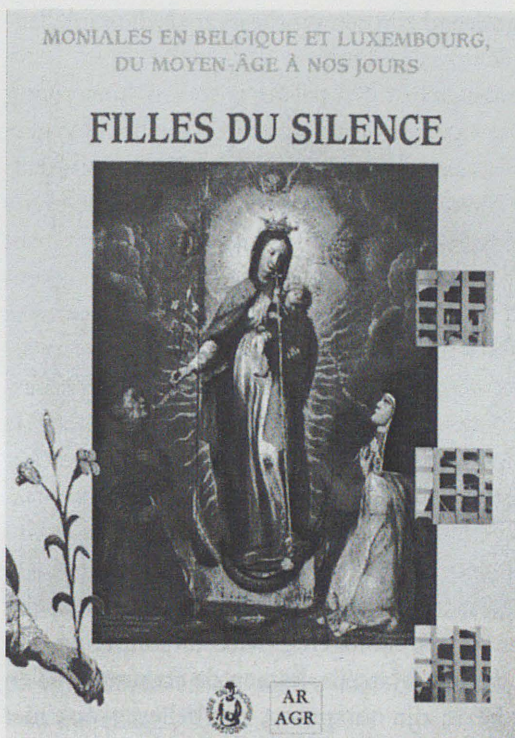
Niet alleen het besef van het belang van het onderzoek betreffende de kloosterzusters in dienst van Kerk en maatschappij, maar ook het feit dat dit onderwerp dringend aangepakt moet worden, brengt de universitaire ploegen ertoe het tempo van hun onderzoek te versnellen. In Nederland mag niet gedraald worden, want de meerderheid van de congregaties zal in de loop van de twee komende decennia ofwel verdwijnen ofwel alle activiteit opgeven. De toestand is niet minder zorgwekkend in Wallonië. De situatie in Vlaanderen verslechtert, maar de bedreiging lijkt, op korte termijn, niet zo groot als in de twee andere regio's. Als men niet oplet, dan zullen de toegang tot het archief en de mogelijkheden van de *oral history* in de toekomst drastisch verminderd worden. De vakhistorici lijken zich van dit gevaar wel bewust te zijn.

De wetenschappelijke productie betreft bijna uitsluitend de actieve congregaties, met name deze die instaan voor het onderwijs en voor ziekenverzorging of die zich op een gemengd apostolaat toeleegen. Het historisch onderzoek naar het monastieke leven blijft daarentegen eerder uitzonderlijk.⁶ Enkel Anne-Dolorès Marcéls heeft echt vernieuwend werk op dat gebied geleverd.⁷ In een *case-study*, die de periodes voor en na Vaticaan II behelst, heeft de jonge historica uit Louvain-la-Neuve op een voorbeeldige wijze de ontwikkeling van een complexe levenswijze in haar veelzijdige componenten bestudeerd: het institutionele kader, de activiteiten, het gebed, het gemeenschappelijke leven, de ruimtelijke inrichting, de voeding, het lichamelijke, het financiële beheer, de relatie met de buitenwereld, enz.

5 Vb. Collet-Lombard e.a., 'Béthanie: la dignité retrouvée', p. 123-246.

6 Stippen we echter een nuttige synthese aan: Neuberger (red.), *Dochters van stilte*.

7 Naast de bijdragen van de betrokkene aan het vernoemde boek, vermelden we: Marcéls, *Sous le voile, le monde des religieuses cloîtrées au XXe siècle*; Id., 'Le mode de vie des moniales contemplatives au xxe siècle', p. 397-432; Id., 'Un regard sur la vie et la spiritualité d'une communauté de carmélites', p. 377-388.

Vernieuwende publicaties
over het vrouwelijke
monastieke leven zijn zeld-
zaam.

Zowel in België als in Nederland, brengt de veelheid aan monografieën de verscheidenheid van scenario's, volgens dewelke de vrouwelijke instellingen ontstaan zijn en zich verder hebben ontwikkeld, aan het licht. Sommige vonden hun oorsprong in de Middeleeuwen of in de moderne tijden en veranderden soms van statuut: eerst een begijnhof of een verwante vorm, dan een gemeenschap van vrome vrouwen, tenslotte een congregatie, beheerd door een algemene overste. Andere instituten, van recentere datum, namen onmiddellijk het laatste statuut aan. Nu eens ging het om een werkelijke stichting. Dan weer was de instelling het resultaat van een scheiding of een fusie. Vaak aarzelde de oriëntatie van het klooster tussen het opnemen van sociale taken en het monastieke leven, wat tot – tijdelijke of herhaalde – spanningen tussen actief en contemplatief leven leidde. Het *aggiornamento*, dat op Vaticaan II volgde, werd niet op dezelfde manier beleefd. Nu eens was het voorvoeld en voorbereid, wat een vlugge vooruitgang toeliet, dan weer werd het meer ondergaan dan verlangd, wat soms verzet veroorzaakte. In de ene gemeenschap verliep de vernieuwing in een rustige sfeer, terwijl die in de andere spanning en verdeeldheid creëerde. De diversiteit van de ingeslagen wegen vergemakkelijkt zeker de taak van de vorsers niet. Het maakt begrijpelijk dat voor de negentiende eeuw noch Belgen

noch Nederlanders erin geslaagd zijn een synthese, zoals die van Claude Langlois voor Frankrijk, te realiseren.⁸

In beide landen begonnen de historici belang te stellen, hoewel nog onvoldoende, in te lang verwaarloosde componenten van het kloosterleven: de opleiding van de zusters, het dagelijkse leven en de spiritualiteit. Een aantal tekorten blijven echter aan weerszijden van de grens bestaan. Tot nu toe is er nog geen bronnengids uitgegeven.⁹ Op terreinen zoals onderwijs, gezondheids- en sociale zorg blijven vergelijkende benaderingen uitzonderlijk zeldzaam.¹⁰ In de weinig talrijke studies over gevangeniswerk, reclassering en jeugdzorg komen de jongste verworvenheden van de rechtsgeschiedenis niet altijd aan bod.¹¹ De prestaties met betrekking tot maatschappelijk werk brengen niet genoeg de overgang van caritas naar staatszorg aan het licht. Niet alleen de betekenis van de retraitehuizen, maar ook de inbreng van zusters in de artistieke en de intellectuele wereld wordt in de historiografie van beide landen stiefmoederlijk behandeld. Behalve met theologen, zowel vrouwen als mannen, bestaan er geen interdisciplinaire studies, namelijk met antropologen, sociologen of psychologen.¹² Met uitzondering van enkele publicaties, zoals die van Marcélis, komen de economische en financiële aspecten – het bezit, zijn oorsprong, zijn beheer – ook niet aan bod. Professioneel gemaakte biografieën hebben niet de bloei gekend waaraan men zich mocht verwachten.¹³ Tenslotte blijven alternatieve vormen van intrede grotendeels niet onderzocht.¹⁴

8 Langlois, *Le catholicisme au féminin*.

9 Zie voor Frankrijk Hurel (red.), *Guide pour l'histoire des ordres et des congrégations religieuses*.

10 Het beste voorbeeld heeft de broeders tot voorwerp: Van Vugt, *Broeders in de katholieke beweging*.

11 Zie in dit verband: Dupont-Bouchat en Pierre, *Enfance et justice au XIXe siècle*.

12 Wijzen we toch op één recente uitzondering: Art en De Fruyt, 'Psychological history', p. 5-25.

13 Wel kan gewezen worden op de studie van Eijt, *Voortgaan in vertrouwen*.

14 Zie voor Frankrijk Perret, *Une vocation paradoxale*.

15 Eijt, 'Women's history', p. 76-88; Christens, 'Verkend verleden', p. 5-37.

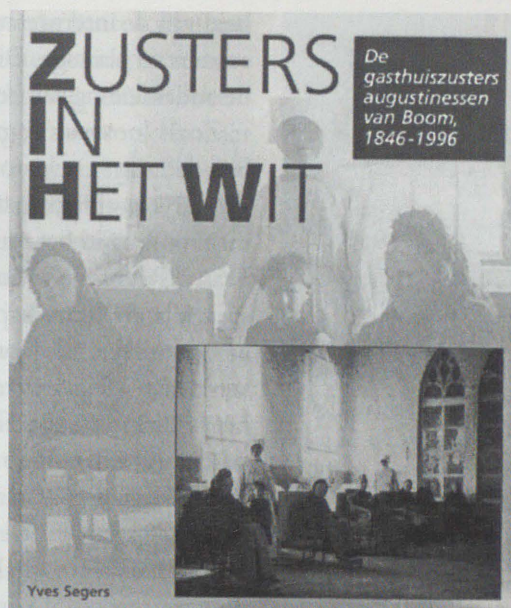
16 Eijt, 'Verborgene vrouwen, vergeten vrouwen?', p. 374-387.

17 Eijt, 'Gesticht door stichters', p. 162-181.

2. SPECIFIEKE KENMERKEN

Zowel in Nederland als in België kan men een groeiende belangstelling voor *gender studies* en *women's history* vaststellen.¹⁵ Volgens José Eijt bleken de Nederlandse vorsers langer steken in een klerikale en vrouwenhatende kerkgeschiedenis, die zijn aandacht op de seculiere clerus concentreerde en de inbreng van de vrouwelijke religieuzen onderschatte.¹⁶ De reactie daartegen was des te heviger tot op het polemische af, wat in België niet het geval was.

Zo heeft José Eijt de door vrouwen en – hoofdzakelijk klerikale – mannen gespeelde rol in de negentiende-eeuwse congregatiestichtingen herschat.¹⁷ Ze heeft erop gewezen dat in verschillende periodes de vrouwen over een zeker eigen, weliswaar veranderlijk initiatief beschikten, zij het door het binnendringen in de leemtes van het normatieve kader dat hun leven leidde. Ze heeft eveneens naar voren gebracht dat, buiten het huwelijk, kloosterzusters hun vrouwelijkheid hebben kunnen ontplooiën als "bruid van Christus, geestelijke moeder van haar

pleegkinderen en als zuster voor de andere gemeenschapsleden van haar instelling".¹⁸

Wat die aspecten betreft, toont de Belgische historiografie zich niet zo radicaal. Men heeft er wel op gewezen dat in het kloosterleven sommige vrouwen zich hebben kunnen opwerken tot echte bedrijfsleiders, die relatief autonoom belangrijke financiële middelen en een groot aantal personeelsleden hebben beheerd. De Belgen hebben hiervan ook de slechte kanten ontleed: op een indirecte manier of langs mannelijke vertegenwoordigers om, heeft de kerkelijke overheid gewogen op het bestaan van de vrouwelijke congregaties, waaraan ze regels, structuren en toezicht oplegde. Vooral heeft ze elke nieuwe vorm van gemeenschappelijk leven als het ware omljnd en "verkloosterlijk". Zou de nadruk op die afhankelijkheid te maken hebben met een andere nationale gevoeligheid, toe te schrijven aan een verschillende achtergrond waarin de vrouwenemancipatie zich zou hebben voltrokken? Of is het omdat vele recente Nederlandse studies door feministische leken uitgegeven werden, terwijl ze in België een man en een kloosterzuster als auteur hebben?¹⁹ Ik stel het fenomeen vast, maar onthoud me van een oordeel.

Door een sociografische traditie gemerkt, heeft de Belgische historische productie die in Nederland weinig begane weg niet helemaal verlaten.²⁰ Minder stoutmoedig dan hun Nederlandse collega's in het theoretische debat, hebben de Vlaamse en Waalse vorsers weinig nieuwe werkhypothese naar voor gebracht. Daarentegen hebben ze voor de gelijkheid van het documentaire onderzoek en voor de nauwkeurigheid

De monografieën van het KADOC onderscheiden zich van de andere door een heel systematische benadering van het congregatieapostolaat.

¹⁸ Eijt, *Religieuze vrouwen: bruid, moeder, zuster*.

¹⁹ Wynants, 'Le gouvernement des instituts féminins de vie active au 19e siècle en Belgique', p. 81-100; (Zuster) Renoirte, *Le rôle majeur du supérieur général des Sœurs de la Charité au XIXe siècle*.

²⁰ Vb. Paret en Wynants, 'La noblesse belge dans les ordres religieux et les congrégations, 1801-1960', p. 493-539.

heid van de interpretaties gezorgd door de feiten systematisch in hun context te plaatsen. Die hoedanigheden vindt men bijzonder terug in de onder leiding van het KADOC verwezenlijkte reeks monografieën.²¹

Zoals Joos van Vugt het voor de broeders in Nederland deed, hebben de Leuvense historici eveneens getoond hoezeer de ontwikkeling van de vrouwelijke instituten – zich aan de lokale noden aanpassend – ingebed was in het globale kerkelijke beleid: deze zocht het sinds de Franse Revolutie verloren terrein te herwinnen en een leidende rol te spelen in de maatschappelijke democratisering door het oprichten van een katholieke “zuil”, waarin de zusters actief waren.²² De verspreiding van de congregaties was dus niet alleen het werk van stichters, zij het van uitzonderlijk formaat, noch van elitereligiëuzen; ze was ook de vrucht van een beroep dat op de hele christelijke gemeenschap gedaan werd. De zusters waren soms wel eminente figuren, maar tegelijkertijd ook gewone onderdelen van het raderwerk.

Meestal spitsen de Belgische onderzoekers zich erg toe op de functionele aspecten. De KADOC-studies beschrijven, stap voor stap, de diversificatie van de diensten die door de congregaties aangeboden werden: de uitbreiding van de aangeboden onderwijstakken of van de categorieën zieken die verzorgd werden. Omdat het apostolaat per onderzocht instituut nauwgezet in het algemene kader van het activiteitensector in kwestie wordt gesitueerd, zijn deze studies rijk aan inlichtingen over de opeenvolging van de pedagogische stromingen, de evolutie in de therapeutische middelen of de veranderingen in de pastorale methodes. Daarom wekken deze werken niet alleen de belangstelling van de specialisten in geschiedenis van de godsdienst of van de vrouw, maar ook van diegenen die zich toeleggen op de ‘profane’ geschiedenis. De meest geslaagde monografieën laten toe de complexiteit van de werkelijkheid waar te nemen. Zo stipte C. Dhaenes opmerkelijke *case-study* de vele aanpassingen aan die de psychiatrische inrichtingen mettertijd in verschillende domeinen hebben doorgevoerd op het vlak van beheer, infrastructuur, personeelsvorming, taakverdeling, type diagnosestelling en aard van de gegeven zorgen, geestelijke bijstand aan de zieken, enz. zonder de relaties tussen de zusters en de artsen, lekenhelpsters, publieke en private beheerders te vergeten.²³

Zijn de Belgische historici vrij voorzichtig in het verwoorden van hypothesen of conclusies, zij staan in ruime mate open voor de wetenschappelijke verworvenheden uit het buitenland. Dit is vooral het geval bij de Nederlandstaligen. De drietaligheid van het land is er misschien niet vreemd aan. De Vlamingen getuigen van een betere kennis van de Franstalige historiografie dan de Nederlanders die er niet altijd voldoende bekend mee zijn.

21 Christens, *100 jaar Heilig-Hartinstituut Annuntiaten Heverlee*; Dhaene, *Sint-Jozef Kortenberg*; Preneel, *Sint-Joanna in Berchem 1848-1998*; Segers e.a., *150 jaar Zusters van het Heilig Hart Berlaar, 1845-1995*; Segers, *Zusters in het wit*; Timmermans, *Het convent van Betlehem*; Vanderstraeten en Preneel, *175 jaar Zusters der Christelijke Scholen Vorselaar (1820-1995)*. De volgende Nederlandse studie is in dezelfde geest opgevat: Ackermans, *Vereeniging van vrouwen*.

22 Van Vugt, *Broeders*.

23 Dhaene, *Sint-Jozef Kortenberg*.

Het onderzoek in Nederland heeft ook zijn sterke kanten. Het aarzelt niet sommige vastgeroeste schema's omver te gooien en nieuwe wegen te verkennen. Zo vertoont voor de toeschouwer van de eenentwintigste eeuw het leven in de vrouwenkloosters twee schijnbaar tegenovergestelde aspecten: enerzijds legden de zusters een onbetwistbare creativiteit aan de dag in het gebruiken van de autonomie waarover ze konden beschikken; anderzijds wijdden die vrouwen een groot deel van hun leven aan het beoefenen van gehoorzaamheid, nederigheid en afsluiting van de wereld. Hoe kunnen we onze tijdgenoten verslag uitbrengen over de samenhang van zo'n *modus vivendi* die in de ogen van de belanghebbenden vroeger vanzelfsprekend leek? De theologe Annelies van Heijst en de historica José Eijt hebben geprobeerd om die vragen op te lossen.²⁴ Het antwoord van beiden kan samengevat worden in de formulering van het "passie-paradigma" die op de dubbele betekenis van de term speelt. Waarover gaat het eigenlijk? Ascese, versterving en zelfverloochening werden in de negentiende en de eerste helft van de twintigste eeuw niet opgedrongen aan de kloosterlingen, maar waren het resultaat van een keuze in naam van een spiritueel ideaal. Die deugden maakten een grote beschikbaarheid voor de dienst Gods en die van de naaste mogelijk. Dit is de reden waarom de zusters tegelijkertijd voor hun eigen zielenheil zorgden en zich aan de anderen toewijdden in het kader van apostolaat waarin ze zich als persoon en als vrouw verwezenlijkten: hun leven vormde bijgevolg een enge vereniging van verstervinggeest en daadkracht. Toegepast op de *Arme Zusters van het Goddelijk Kind* en op de *Ursulinen van Bergen*, blijkt dit ontledingsschema, in samenhang met de historisch-theologische achtergrond van de vorige eeuw, relevant en veelbelovend. Ongetwijfeld zullen andere studies zich hierdoor laten inspireren.

Op methodologisch vlak pakten de Nederlandse historici (en vooral historicae) de zaken grondig aan. Twee hoofdgedachten waren het uitgangspunt. Hoe zicht krijgen op de motivaties van de zusters, hun levens- en geloofservaringen, de zingeving van hun apostolaat, de manier waarop ze zichzelf zagen en hun omgeving waarnamen? Hoe ook verslag uitbrengen over de onvermijdelijke verscheidenheid van omstandigheden en benaderingen, naargelang van sociale afkomst, leeftijd, vorming, taken en verantwoordelijkheid van de protagonisten? Om die twee doelstellingen te bereiken werd een werkwijze gehanteerd waarin zowel onderzoek van archief- en gedrukte bronnen als *oral history* aan bod kwamen.²⁵ Waarschijnlijk is dit het geval voor de twee laatste derden, ja zelfs de laatste helft van de twintigste eeuw. Dit alles neemt niet weg dat de mondelinge bronnen en geschreven getuigenissen *ex post* door de zusters verschaft veel meer aanbieden dan illustra-

De Nederlandse studies geven de voorrang aan de levens- en geloofservaring van de kloosterzusters.

²⁴ Van Heijst, 'The Passion-Paradigm', p. 35-46; Id. 'Het passie-paradigma: zorg om eeuwig te leven', p. 17-33; Id., 'Zorg voor anderen als zorg voor jezelf', p. 3-13; Eijt, *Zorgen in Gods naam*.

²⁵ Eijt, *Zorgen in Gods naam*. Zie ook Monteiro, *Vroomheid in veelvoud*; Derks e.a., 'Een wereld van verschil', p. 69-92.

VEREENIGING VAN VROUWEN...

Franciscanessen van Heythuysen in Nederland (1900-1975)

Gian Ackermans

De recente historiografie brengt de samenhang tussen vrouwelijkheid en religieuze intrede aan het licht.

ties en aanvullende informatie. Ze onthullen de verscheidenheid van de ingeslagen individuele en collectieve wegen. Ze laten toe na te gaan in welke mate de idealen en beleefde werkelijkheid samenvielen en waar ze uiteen liepen. Ze laten onvermoede aspecten van het verleden opduiken die soms door de congregaties zelf werden verborgen. Toch dient aan enkele voorwaarden voldaan te zijn om zo'n 'reis in het hart en in de geest van de religieuzen' te maken: ruime toegang tot de archiefbronnen, beschikbaarheid van de zusters voor interviews en het neerschrijven van herinneringen, de mogelijkheid scherpzinnige gesprekspartners te ontmoeten, die de dialoog aanvaarden en een kritisch zicht op hun verleden kunnen hebben. Zulke voorwaarden zijn niet altijd vervuld, en soms verre daarvan. Het is de taak van de vorsers alles in te zetten om de onderzoeksmogelijkheden te optimaliseren.

Door op die manier aan het werk te gaan, zijn de Nederlandse historici en historicae erin geslaagd zich vertrouwd te maken met de studie van tot nu toe verwaarloosde levensaspecten van de kloosterzusters: ik denk bijvoorbeeld aan de rol van de zusters die voor het huishouden instonden, aan de sociabiliteit in het kader van de gemeenschappen of nog de specifieke woordenschat die in de instellingen gebruikelijk was.²⁶ In dit opzicht is hun benadering van het fenomeen van de congregaties meer vernieuwend dan die van de Belgische collega's.

²⁶ Zie bijvoorbeeld Ackermans, *Vereeniging van vrouwen; Eijt, Zorgen in Gods naam*.

3. BESLUIT

Het voorafgaande overzicht heeft waarschijnlijk het nadeel meer de nadruk te leggen op het universitair onderzoek dan op minder gekende studies door scherpzinnige 'amateurs' verwezenlijkt. Het laat evenwel toe een aantal convergenties en specifieke karakteristieken op te sporen in de geschiedkundige productie van beide landen.

Of ze nu Belg of Nederlander zijn, de onderzoekers zien zich met dezelfde moeilijkheden geconfronteerd. Vaak stoten ze op dezelfde problemen. Dikwijls ontdekken ze gelijkaardige werkelijkheden. Hun werkmethode verschilt soms, maar is niet echt uiteenlopend. Hechten de Belgen bijzonder belang aan de functionele aspecten, dan geven de Nederlanders voorrang aan de levens- en geloofservaring van de kloosterzusters. De twee benaderingen sluiten elkaar echter absoluut niet uit, maar vullen elkaar aan.

Op het ogenblik dat verschillende centra, namelijk het KADOC en het KDC, zich inzetten om de samenwerking op Europees vlak te bevorderen tussen de deskundigen in de geschiedenis van de orden en congregaties in het kader van het RELINSnet (Religieuze Instituten), zou het wenselijk zijn de dialoog tussen Belgen en Nederlanders op dit terrein te verstevigen. *Trajecta* vormt ongetwijfeld één van die bevoorrechte plaatsen waar die intellectuele uitwisseling mogelijk wordt.

GERAADPLEEGDE BRONNEN EN LITERATUUR

- G. Ackermans, *Vereeniging van vrouwen. Franciscanessen van Heythuysen in Nederland (1900-1975)*. Heythuysen, 1994.
- A.J.M. Alkemade, *Waarheen leidt de weg. Veertig jaar geschiedenis Franciscanessen van Bennebroek 1947-1986*. Bennebroek, 1990.
- J. Art en F. De Fruyt, 'Psychological history: towards a profile of the beatified catholic', in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis (BTNG)*, 31 (2001), p. 5-25.
- R. Christens, *100 jaar Heilig-Hartinstituut Annuntiaten Heverlee. Geschiedenis van een school en een congregatie*. Heverlee-Leuven, 1994.
- R. Christens, 'Verkend verleden. Een kritisch overzicht van de vrouwengeschiedenis 19de-20ste eeuw in België', in: *BTNG*, 27 (1997), p. 5-37.
- M. Cocriamont, 'Soigner les corps et les âmes. Les Sœurs Augustines des hôpitaux Saint-Jean et Saint-Pierre à Bruxelles au 19e siècle', in: *Sextant*, 3 (1994-1995), p. 19-38.
- M.-A. Collet-Lombard e.a., 'Béthanie: la dignité retrouvée', in: *Revue d'histoire religieuse du Brabant wallon*, 9 (1997), p. 123-246.
- M. Derks e.a. (red.), *Sterven voor de wereld. Een religieus ideaal in meervoud*. Hilversum, 1997.
- M. Derks, 'Een wereld van verschil. Ervaringen met traditie en verandering binnen zustercongregaties', in: *Sterven voor de wereld. Een religieus ideaal in meervoud* (Hilversum, 1997), p. 69-92.
- C. Dhaene, *Sint-Jozef Kortenberg. Van 'Maison de santé' tot Universitair Centrum. 145 jaar zorg voor geesteszieken 1850-1995*. Kortenberg-Leuven, 1995.
- M.-S. Dupont-Bouchat en E. Pierre, *Enfance et justice au XIXe siècle. Essai d'histoire comparée de la protection de l'enfance, 1820-1914. France, Belgique, Pays-Bas, Canada*. Parijs, 2001.

- J. Eijt, 'Women's history. The 'take off' of an important discipline. Developments in the Netherlands and Belgium since 1985', in: *Historical research in the Low Countries* (Den Haag, 1992), p. 76-88.
- J. Eijt, 'Verborgen vrouwen, vergeten vrouwen? Veranderende visies op de geschiedenis van negentiende-eeuwse zustercongregaties', in: *Trajecta*, 1 (1992), p. 374-387.
- J. Eijt, 'Gesticht door stichters? Betrokkenheid van vrouwen bij het ontstaan van congregaties', in: M. Monteiro e.a., *De dynamiek van religie en cultuur. Geschiedenis van het Nederlands katholicisme* (Kampen, 1993), p. 162-181.
- J. Eijt, *Religieuze vrouwen: bruid, moeder, zuster. Geschiedenis van twee Nederlandse zustercongregaties 1820-1940*. Hilversum/Nijmegen, 1995.
- J. Eijt, *Zorgen in Gods naam. Ursulinen van Bergen 1898-1998*. Hilversum, 1998.
- J. Eijt, *Voortgaan in vertrouwen. Leven en werken van Alphonsa Kuborn, stichteres van de Franciscanessen van de H. Jozef*. Valkenburg, 1999.
- A. van Heijst, 'Het passie-paradigma: zorg om eeuwig te leven', in: M. Derks e.a. (red.), *Sterven voor de wereld. Een religieus ideaal in meervoud* (Hilversum, 1997), p. 17-33.
- A. van Heijst, 'The Passion-Paradigm. The Religious Caring of the Poor Sisters of the Divine Child', in: *The European Journal of Women's Studies*, 5 (1998), p. 35-46.
- A. van Heijst, 'Zorg voor anderen als zorg voor jezelf. De traditie van vrouwelijke religieuzen als bijdrage aan zorgethiek', in: *Tijdschrift voor Theologie*, 38 (1998), p. 3-13.
- D.-O. Hurel (red.), *Guide pour l'histoire des ordres et des congrégations religieuses. France, XVIe-XXe siècles*. Turnhout, 2001.
- Cl. Langlois, *Le catholicisme au féminin. Les congrégations françaises à supérieure générale au XIXe siècle*. Parijs, 1984.
- A.-D. Marcéls, 'Le mode de vie des moniales contemplatives au xxe siècle. L'exemple du carmel de Floreffé', in: *BTNG*, 25 (1994-1995), p. 397-432.
- A.-D. Marcéls, 'Un regard sur la vie et la spiritualité d'une communauté de carmélites', in: *Vie consacrée*, 58 (1996), p. 377-388.
- A.-D. Marcéls, *Sous le voile, le monde des religieuses cloîtrées au XXe siècle: l'exemple du Carmel de Floreffé*. Ottignies/Louvain-la-Neuve, 1998.
- M. Monteiro e.a., *De dynamiek van religie en cultuur. Geschiedenis van het Nederlands katholicisme*. Kampen, 1993.
- M. Monteiro, *Vroomheid in veelvoud. Geschiedenis van de Franciscanessen van Oirschot 1797-1997*. Hilversum, 2000.
- A. Neuberg (red.), *Dochters van stilte, Monialen in België en Luxemburg van de Middeleeuwen tot beden*. Bastenaken, 1998.
- M. Paret en P. Wynants, 'La noblesse belge dans les ordres religieux et les congrégations, 1801-1960', in: *BTNG*, 30 (2000), p. 493-539.
- M.-A. Perret, *Une vocation paradoxale. Les instituts séculiers en France (XIXe-XXe siècles)*. Parijs, 2000.
- M. Preneel, *Sint-Joanna in Berchem 1848-1998. 150 jaar Zusters annonciaden in de Antwerpse rand*. Berchem-Leuven, 1998.
- (Zuster) Th. Renoirte, *Le rôle majeur du supérieur général des Sœurs de la Charité au XIXe siècle et ses prolongements au XXe siècle*. Brussel, 1990 (Nos Commencements. Études et documents, 12).
- Y. Segers e.a., *150 jaar Zusters van het Heilig Hart Berlaar, 1845-1995. In eenvoud en dienstbaarheid*. Berlaar-Leuven, 1995.
- Y. Segers, *Zusters in het wit. De gasthuiszusters augustinessen van Boom, 1846-1996. 150 jaar ziekenzorg in de Rupelstreek*. Boom-Leuven, 1996.
- R. Timmermans, *Het convent van Betlehem. Een half millennium vrouwelijke spiritualiteit en bedrijvigheid*. Duffel-Leuven, 2000.
- H. de Valk, J. Roes en P. Wynants op het workshop van het Europees netwerk RELINS, te verschijnen in: *Bulletin de l'Institut historique belge de Rome*.
- R. Vanderstraeten en M. Preneel, *175 jaar Zusters der Christelijke Scholen Vorselaar (1820-1995)*. Vorselaar-Leuven, 1996.
- J.P.A. van Vugt en C.P. Voorvelt, *Kloosters op schrift. Een bibliografie over de orden en congregaties in Nederland in de negentiende en twintigste eeuw*. Nijmegen, 1992 (tweede uitgave elektronisch beschikbaar bij het KDC).
- J. van Vugt, *Broeders in de katholieke beweging. De werkzaamheden van vijf Nederlandse onderwijscongregaties van broeders en fraters, 1840-1970*. Nijmegen, 1994.
- J. van Vugt, 'De geschiedenis van zusters, paters en

broeders. Geschiedschrijving over het religieuze leven in Nederland in de laatste twee eeuwen: resultaten tot nu toe en wensen voor de toekomst', in: *Jaarboek KDC*, 26 (1996), p. 125-163.

L.-M. Wauthier, 'Les Sœurs de la Doctrine Chrétienne en Belgique', in: *Histoire des Sœurs de la Doctrine Chrétienne de Nancy*, dl. 2 (Nancy, 1999), p. 7-213.

P. Wynants, 'Le gouvernement des instituts féminins de vie active au 19e siècle en Belgique', in: L. Courtois e.a., *Femmes et pouvoirs. Flux et reflux de l'émancipation féminine depuis un siècle* (Louvain-la-Neuve/Brussel, 1992), p. 81-100.

P. Wynants, 'Les religieuses de vie active en Belgique et aux Pays-Bas, 19e-20e siècles', in: *Revue d'Histoire Ecclésiastique*, 95 (2000), p. 238-256.

SUMMARY

Historical research on the female religious orders in the Low Countries has made considerable progress in the last few years. The present paper concentrates on the similarities and differences in the scholarly approaches to research in Belgium and the Netherlands. To conclude, it pleads for a more intensive collaboration in this field between the researchers of the two countries.

PERSONALIA

Paul Wynants (geb. 1954) behaalde het doctoraat in Wijsbegeerte en Letteren (Geschiedenis) aan de Université Catholique de Louvain in 1981 met een proefschrift over *Les Sœurs de la Providence de Champion et leurs écoles (1833-1914)*. Zijn onderzoek spitst zich toe op de verschillende componenten van de katholieke 'zuil' in België: religieuze congregaties, lager meisjesonderwijs, Katholieke Arbeidersjeugd, Sint-Vincentius a Paulo genootschap. Naast Gewoon hoogleraar aan de Facultés Universitaires Notre-Dame de la Paix in Namen, is hij eveneens directeur van de Fondation internationale Meuse-Moselle (Namen) en beheerder van het Centre de recherche et d'information socio-politiques (CRISP, Brussel). Adres: Rue du Caurus 12, B-1400 Nivelles. E-mail: wynants@fundp.ac.be